

הלשון העברית, ובתחום הספרות היפה: שירים, סיפורים, פיוטים, ביוגרפיות וסאטירה.

כמו בכרכים הקודמים, גם כאן המפתחות מאפשרים לחוקרים ולמתעניינים לעקוב על פי החלוקה לנושאים אחרי היבטים חשובים של היצירה המחקרית והספרותית העברית באותה תקופה, ובמיוחד אחרי התפתחות יצירתן ופעילותן של דמויות מפתח בתחום המחקר והספרות העברית כמו יהושע השל שור, יצחק ארטור, מאיר הלוי לטריס, א"ב גוטלובר, אייזק הירש ווייס ואהרן ילינק. החומר שנדפס בכתבי העת מייצג את מכלול נושאי המחקר והסוגות הספרותיות של המשכילים העבריים באמצע המאה התשע-עשרה.

מבחינה מתודולוגית המפתחות הוכנו במתכונת המפתחות שבכרכים הקודמים, כדי לשמור על ההמשכיות המחקרית, אף שהתפתחויות במחשוב אפשרו את שכלולם. מצוינים בהם כל הפריטים שנכללו בשני כתבי העת. המפתחות מסודרים לפי שמות המחברים ולפי נושאים, ברישום אלפביתי אחד. גם הערכים המופיעים תחת כל נושא מסודרים לפי כותרים בסדר אלפביתי פנימי. המפתחות מאפשרים לעיין בנוחות ובאופן מקיף בנושאים המרכזיים שבהם עסקו עורכי כתבי העת. סידור הנושאים ומיונם מקל על הבנת מהותו, כמותו ואיכותו של החומר על פי נושאים, עניינים, סופרים, סוגות ועוד. רשימת הנושאים מעידה הן על היקף התעניינותם של הסופרים והחוקרים בלימודי היהדות השונים ועל זיקתם לקידום ההשכלה, הן על מגמות העריכה של העורכים השונים. המפתחות שמעמיד לרשותנו פרופ' פלאי הם כלי עזר חשובים לחוקר המאפשרים גישה ישירה וממוינת לכל המאמרים והחומר הספרותי, ובכך שופכים אור על משמעותם וחשיבותם לשלבים השונים בהתפתחותן של ההשכלה ושל העיתונות העברית. בעיולים רשום כל החומר שנכלל בכתבי העת על פי עותק עבודה משוחזר ומעודכן שצולם מן העותקים שנשמרו בספריות אוניברסיטאיות ובספריות מחקר בעולם.

בראש החלק המוקדש לכל כתב עת מביא פלאי מונוגרפיה מקיפה הבוחנת את חלקו בהשכלה העברית ואת תרומתו ספרותית והמחקרית להשכלה וללימודי היהדות. כן הוא דן במונוגרפיות באופן מקיף בכתב העת עצמו: הרקע להוצאתו לאור, אסטרטגיות ובעיות העריכה, משתתפיו, הנושאים שנכללו בו והאידיאולוגיה המשכלית שבאה בו לידי ביטוי, כמו גם הקשר שלו לכתבי העת הקודמים של ההשכלה העברית. השימוש במפתחות מאפשר תובנות לגבי תרומתם של כתבי העת והכותבים בהם לספרות ההשכלה, המחשבה היהודית ומדעי היהדות, ולכתביה העיתונאית בעברית. תובנות אלה מאפשרות, בין היתר, ראייה חדשה של הספרות העברית שנוצרה במחצית המאה התשע-עשרה ומצביעות על השינוי שחל בהשכלה העברית בכיוון מגמת המחקר וההגות על מגמותיהם השונות בכתבי העת שלפנינו.

כתב העת החלוצי ועורכו יהושע השל שור זוכים בספרו של פלאי לטיפול מועדף בגלל משך הופעתו ובגלל המגמה הרדיקלית של העורך והמשתתפים האחרים (שמשאירים אותו, בסופו של דבר, במערכה) בנושא התיקונים בדת. יש בכך עניין מיוחד לחוקרי ההשכלה, אך גם לחוקרי העיתונות. כתב העת הספרותי הראשון של ההשכלה שהצהיר בכותרת המשנה, שהיא אינדיקטור לתוכן העיתון, כי פניו ל"מלחמת הדת" ולא להפצת רעיונות או מתן שירות לציבור העברי. זאת לעומת בכורים, שהיה שמרני בגישתו המשכלית ולפי פלאי השתדל להמשיך את בכורי העתים שלו הקדיש המחבר את אחד מכרכיו הקודמים. עם זאת, שני כתבי העת משקפים, כל אחד בדרכו,

חקר העיתונות. הוא נכתב לרגל הופעת הספר חדשות וקורות הימים לגדעון קוץ (2013), ומתאר את החידושים שמציע מחקר זה. עבור קהל המתעניינים בספרות העברית, כרכים אלה מציעים התעמקות בכמה מהפרשות המכוננות בתולדותיה ובסוגיות היסוד שלה. מכלול הכרכים של קריאת הדורות הוא מסד מחקר רב חשיבות לחוקרי הספרות והעיתונות העברית, בבחינת הפוך בה והפוך בה זכולא בה. החוקרים ימשיכו לחזור ולעיין בכרכים הללו שוב ושוב, וימצאו בהם מקור בלתי נדלה של ידע ויסודות למחקר.

רחל סטפק

"מחברות נדפסות מכתבידו ולא כסף"

משה פלאי, **כתבי העת של ההשכלה במחצית המאה הי"ט. החלוצי: מלחמת הדת והתושיה, בכורים: חכמת ישראל**. ירושלים: מאגנס, 2015, 475 עמ' (כולל: מפתח החלוצי, מפתח בכורים, נספחים, מפתח האישים והעניינים), תקציר אנגלי, 16 עמ'.

הספר שלפנינו הוא הכרך החמישי במפעלו המונומנטלי של אחד מבכירי חוקרי ספרות ההשכלה העברית, שקובע באופן נחרץ את מקומו ההיסטורי של מפעל זה בחקר העיתונות העברית לדורותיה. המונוגרפיות ולצדן המפתחות המוערים של כתבי העת הספרותיים של ההשכלה העברית, החלו לראות אור ב־2001 עם הופעת **שער להשכלה: מפתח מועד להמאסף, כתב העת העברי הראשון (תקמ"ד-תקע"א)**, ונמשכו בכרכים שהוקדשו לכתבי העת בכורי העתים (1820-1831), **כרם חמד (1856-1833)** ולעוד שמונה כתבי עת שיצאו בשנים 1820-1845.

שני כתבי העת שבהם עוסק הספר הנוכחי יצאו לאור בשנות החמישים והשישים של המאה התשע-עשרה, ושניהם ייחודיים לעומת הקודמים ונבדלים זה מזה. **החלוצי**, שהופיע בשלושה-עשר כרכים בשנים 1852-1889 בעריכתו של יהושע השל שור (יה"ש), ייצג את ההשכלה הרדיקלית בגליציה בדרישות התיקונים בדת וביחסה אל היהדות האורתודוקסית. השתתפו בו, פרט לעורך, סופרים כמו יצחק ארטור, אברהם קרוכמאל (אב"ן), מרדכי דובש, הירש מנדל פינליש (של"ש), יצחק שמואל ריג'ו (יש"ר) או משה שטיינשניידר לצד אביה השני במחלוקת של היהדות הרפורמית, הרב אברהם גייגר. נושאי המאמרים התמקדו בתחומי עניין אלה: מחקרים בתלמוד, במשנה ובמקרא, התפתחות ההלכה, עיקרי היהדות, מאמרים פובליציסטיים בגנות הרבנים החרדים, השפעת הדת הפרסית ותרבותה על הספרות התלמודית ושל השפה היוונית על ספרות חז"ל. לעומתו ייצג **בכורים**, שהופיע בשני כרכים בלבד בשנים 1864-1865, את סופרי ההשכלה המתונים. פלאי מנה 26 סופרים שהשתתפו בו ופעלו בתחומי הספרות היפה וחכמת ישראל, אך גם בעיתונות העברית, ובהם המשורר א"ב גוטלובר (שהיה גם עורך **הבוקר אור**), מאיר הלוי לטריס (עורך **הצפירה** של ז'ולקוויא), דוד גורדון (עורך **המגיד**), יעקב רייפמאן, זלמן שטרן, המלומדים אייזיק הירש וייס ואהרן ילינק ואחרים. התפרסמו בו מאמרים בנושאי מנהגים ותפילות, היסטוריה יהודית, חינוך יהודי,

באותו גיליון. בסוף הגיליון נוספו הערות העורך ותיקוני שגיאות. לפעמים הודיע העורך על מאמרים שנדחו לגיליון הבא. מעקב זה הוא רק דוגמה אחת לתועלת שבמפתחות העשירים שפיתח פרופ' פלאי. בלעדיהם יתקשה החוקר לבצע בדיקה רב תחומית של הנושאים במחקר ויאלץ להתרכז, מטעמי מאמץ וחוסר זמן, במספר היבטים מוגבל. כך מאפשר לנו הנדבך הנוסף במפעל החינוכי הזה לתקוף חומרים שכבר נחקרו מזוויות חדשות, למשל מנקודת המבט של חוקר התקשורת. וכמו בכל שדרוג טכנולוגי (ואינטלקטואלי), פרופ' פלאי כבר הצליח במבחן המרכזי: קשה לנו לתאר – ולהיזכר – מה היה מצב המחקר בלי הכלים והתובנות שהוא העמיד לרשותנו. **גדעון קוז**

הצצה ל"חדרי ההלבשה"

אורי רוזן, העורך העירום: איך תורת המשחקים קובעת על מה כולם ידברו מחר, אור יהודה, דביר, 2015, 400 עמ'.

מעטים הם הספרים שאפשר להגדירם כמתאימים לארבעה קהלי יעד שונים זה מזה: צרכני תקשורת, העובדים בתעשיית התקשורת, חוקרי תקשורת ותלמידי תקשורת. **העורך העירום**, ספרו של אורי רוזן, הוא דוגמה לספר מהסוג הזה.

כותרת המשנה של הספר מכריזה כי הוא מבקש להסביר "איך תורת המשחקים קובעת על מה כולם ידברו מחר". במילים פשוטות, הספר מבקש להציע, ולו לכאורה, מפתחות קסם לקופסה הסודית שבה גנוזים הסודות של כיצד ומדוע מייצרים אמצעי התקשורת את החדשות שהם "מאכילים" אותנו מדי יום בטלוויזיה, בעיתונות המודפסת, ברדיו ובאינטרנט, וכיצד מתקבלות בחדרי החדרים של העשייה התקשורתית ההחלטות שתוצאתן היא לא רק מה ידברו מחר, אלא גם על מה ידברו מחר.

למעשה, זהו ניסיון לבחון מנקודת מבט חדשה וייחודית את אחד הנושאים הבולטים המעסיקים את חוקרי התקשורת זה יותר מחצי מאה: כיצד פועל תהליך הבררה (סלקציה) באמצעי התקשורת? כבר בשנת 1950 פרסם חוקר התקשורת האמריקני דייוויד וייט את מחקרו פורץ הדרך על תהליך הבררה של החדשות בעיתונות המודפסת, ואף טבע את המונח "שוער" (gatekeeper) כדי להגדיר את תפקידו של העורך המסנן את המידע המגיע לשולחנו כדי לברור את הידיעות שיתפרסמו מעל דפי העיתון.¹ כעשור ומחצה לאחר מכן פרסמו שני חוקרים סקנדינבים, ג'ון גלטונג ומרי רוגה, את מחקרם הקלאסי על חדשות החוץ, שבו זיהו תריסר גורמים המשפיעים על הפיכת אירוע לחדשה עיתונאית.² בשנים שלאחר מכן נעשו ניסיונות שונים לזהות ולהגדיר גורמים המשפיעים על תהליכי העבודה והסלקציה של החדשות באמצעי התקשורת, תוך בחינת היבטים תפקודיים-מקצועיים,³ חברתיים⁴ ואף כלכליים.⁵

עתה מציע לנו אורי רוזן לבחון את העבודה העיתונאית ואת תהליכי הסלקציה כחלק ממנה לא במשקפי המחקר המוכרים, אלא במשקפיים מסוג חדש שמקורם בתורת המשחקים. רוזן מביא עמו לא רק ידע אקדמי מתחום לימודי מדע המדינה (תואר ראשון) או תקשורת פוליטית (תואר שני), אלא בעיקר ניסיון מקצועי עשיר בתקשורת

את המציאות היהודית בשנות הופעתם. המונוגרפיה שהקדיש פלאי ל**החלוץ** מסכמת בפירוט את הנושאים ואת עיקרי הדעות שהובעו ב-13 כרכיו. אך מפתת הייחוד והחשיבות שמוצא המחבר בכתב העת ובעורכו, הוא זוכה, אחרי המונוגרפיה בת 154 העמודים, לפרקים נוספים על נסיבות הופעתו, על כתיבתו המחקרית והפובליציסטית ועל יצירותיו הסאטיריות של העורך יה"ש, על סגנונו, על התפתחות דעותיו וכתבתו, ועל דרכי העריכה והטכניקה העיתונאית בצד הערכות שהשמיעו אחרים עליו.

במאמר המערכת המפורסם (והיחיד) של יצחק ארטור, "תולדות החלוץ", בחוברת הראשונה של **החלוץ**, הוא מציג תמונה חדה ואכזרית של פיגורה של העיתונות העברית, ודורש לשפר את העיתונות העברית כדי לנסות להגיע לרמתה של העיתונות הכללית. יזמי העיתונות העברית בשבעים השנים שקדמו להופעת כתב העת הפסידו את השקעתם. העיתונים לא החזיקו מעמד זמן רב, תפוצתם הייתה זלה והם לא זכו במעמד המכובד של העיתונים האירופיים שגדלו והתבססו ואפילו שילמו, שומו שמים, שכר סופרים לכותביהם. "מאות אלפי כסף יקחו מחיר כתב היד", הוא אומר בדיאלוג הסאטירי שהוא מנהל בחלומו עם "אשת שיבה" העבריה, בעוד ששכרו של הסופר העברי הוא "מחברות נדפסות מכתב יד ולא כסף". יצחק ארטור נפטר לפני הופעת הגיליון הראשון, ויה"ש השלים את מאמרו ברוחו. אם במישור הכספי לא הצליח, כנראה, יה"ש להגשים את חלומו של ארטור, הוא השתדל ליישם בצד המודרניזציה בחקר היהדות גם מודרניזציה בכתב העת העברי ולקרבו למתכונת כתבי העת הספרותיים באירופה. מן הגיליון הראשון הקפיד על תוכן עניינים מורחב שאפשר לקוראו לבחור במאמרים המעניינים אותם, לפחות לצורך סדר הקריאה, לנוכח צורת הקריאה הלימודית שהייתה מקובלת אז אצל הקורא העברי: קריאה ברצף מן ההתחלה ועד הסוף. הוא כתב, בכל זאת, את מספר המאמרים הגדול ביותר (כשליש בגיליון הראשון, בהמשך הגיע עד למעלה ממחצית החוברת והחל מחוברת זו הוא כתב את כל החוברת לבדו), ועם זאת לא הצליח לחלוץ את העיתון העברי ממצבו כ"עיתון של איש אחד" ואפילו להחזיר אותו מבחינה זו לנקודת ההתחלה...

בחינת חלוקת החומר מן הגיליון הראשון ובגיליונות הבאים משמשת לאיתור שינויים אפשריים באסטרטגיית העריכה לקידום מגמותיו, אך גם לאבחון מצבו המטריאלי. בגיליון הראשון חמישה מאמרים עסקו במשנה ובתלמוד, ארבעה מאמרים בפרשנות המקרא. כן היו בו מאמר ביקורת אחד, מאמר חינוכי, מאמר היסטורי, שירים וסאטירה אחת, וכבר כאן: מאמר פובליציסטי נגד הרבנים – נושא שיתפוס בהדרגה חלק הולך וגדל בכתב העת. פלאי מגדיר את יה"ש כ"עורך מעורב" (עמ' 195) שהוסיף הערות למאמרים שהתפרסמו, טכניקה שנקט, למשל, אלכסנדר הלוי צדרבוים בהמליץ, בניגוד לעורכים עבריים אחרים שנמנעו מלהפגין את "רשות היחיד" שלהם. לעומת זאת, לא היה בכתב העת מאמר עורך או מערכת (פרט למאמרו הפותח של ארטור), משום שכפי שמציין פלאי (עמ' 196), כל מאמריו היו למעשה מאמרי דעות של העורך נוסף על הערות על מטרת **החלוץ** וייעודו. תהליך ההפקה, אילוץ הדפוס ובידודו ההולכת וגוברת של יה"ש בעבודת המערכת, כמו גם, יש להניח, דחיות במועד הופעת כתב העת, גרמו לכך שהמאמרים נשלחו לדפוס לפי סדר עריכתם ולא בבת אחת, כך שהסופרים היו יכולים, לפעמים, להעיר ולהוסיף בסוף החוברת על מאמריהם שהובאו בתחילתה. לפעמים מאמרים הובאו בכמה חלקים